

## העץ בספרות השו"ת שיקולים הלכתיים ומחשבתיים

### הקדמה

בתקופת המשנה והתלמוד נקבעו מספר כללים בהגדרת אילן בהלכה. במהלך השנים נתגלו פרות חדשים שלא היו ידועים קודם לכן, ובעקבותיהם התפתחה הגדרת האילן בהלכה. שיקולי הפסיקה שהביאו לקריטריונים נוספים בהגדרת אילן, נבעו ממקורות מקבילים בנושאים אחרים, לעתים מתחושתו של הפוסק שסוג מסוים איננו יכול להיות עץ, ולעתים אף משיקולים מחשבתיים. בפתח המאמר נתייחס בקצרה לעקרונות המרכזיים בהגדרת אילן, החל מהמשנה והתלמוד, ועד לספרות השו"ת ולספרות הפוסקים.

### ערלה, כלאים, ברכות

בתלמוד הבבלי, מסכת ברכות דף לו, מצוי דיון בצמח הצלף. בעבר היו רגילים לאכול את כל חלקיו (לאחר כבישה). השלב הראשון בצלף הוא הקפריסין. מן הקפריסין מתפתחים פרחים (בכל יום מתפתח פרח חדש לפני השקיעה). מן הפרחים מתפתחת האביונה: עיקר הצלף הוא פרי זה (האביונות).<sup>1</sup> פרט לכך יש בצלף עלים, שכשהם

\* עיבוד הרצאה מיום עיון בנושא 'שיח השדה', שהתקיים במכללת יעקב הרצוג, אלון שבות, בכ"ב בכסלו תשס"ג (27.11.2002).

1. הצלף (Capparis ovaza) הוא צמח שבימי חז"ל השתמשו בכל חלקיו למאכל (לאחר תהליך עיבוד במלח או בחומץ): העלים, התמרות, הקפריסין והאביונות. חז"ל דנים בברכה המתאימה לכל חלק של העץ (ברכות לו ע"א), בהיותו מקור פרנסה חשוב, זאת כיוון שנעשה שימוש בכל חלקיו. הגמרא בשבת קנ ע"ב מספרת על חסיד אחד שראה פרצה בתוך ביתו בשבת וחשב לסותמה לאחר השבת, אולם לאחר מכן נצטער שחשב על כך בשבת, והחליט שלא לסותמה. נעשה לו נס וצמח בפרצה צלף, ואומרים חז"ל ש"ממנה היתה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו".

בקהלת (י"ב, ה) מתואר הצלף כמשל לחייו של האדם: "גם מגבה יראו וחתחתים בדרך ויגאץ השקד ויסתבל החגב ותפר האביונה כי הלך האדם אל בית עולמו וסבבו בשוק הספדים". "ותפר האביונה" - נפתח הפרי הבשל, וזהו חלק מן המשל על חייו הקצרים של האדם, "כי הלך האדם אל בית עולמו".

צעירים הם ניתנים לאכילה. כמו כן, ישנן גם תמרות הראויות לאכילה. כיום, אוכלים רק את הקפריסין.

בסוגיית הבבלי בברכות מצויה מחלוקת ביחס למעמדם ההלכתי של חלקי הצמח השונים:

אמר רב יהודה אמר רב: צלף של ערלה בחוצה לארץ - זורק את האביונות ואוכל את הקפריסין. למימרא, דאביונות פירי וקפריסין לאו פירי? ורמינהו: על מיני נצפה על העלים ועל התמרות אומר בורא פרי האדמה, ועל האביונות ועל הקפריסין אומר בורא פרי העץ! - הוא דאמר כרבי עקיבא; דתנן: רבי אליעזר אומר: צלף - מתעשר תמרות ואביונות וקפריסין. רבי עקיבא אומר: אין מתעשר אלא אביונות בלבד, מפני שהוא פרי

לדעת רב יהודה אמר רב, בצלף של ערלה בחו"ל מותר לאכול את הקפריסין, אך צריך לזרוק את האביונות. מכאן מסיקה הגמרא שהאביונות הם פרי, ולכן אסור לאוכלם, ואילו הקפריסין אינם פרי (רש"י: אלא רק קליפה).

הסוגייה מקשה על דבריו מברייתא, הסבורה שעל העלים והתמרות אומר "בורא פרי האדמה", ואילו על האביונות ועל הקפריסין אומר "בורא פרי העץ". מכאן ניתן להסיק, שגם הקפריסין הם פרי (לא כרבי יהודה, הסובר שרק האביונות הם פרי). הגמרא אומרת שזו מחלוקת ר' אליעזר ור' עקיבא: לדעת רבי אליעזר מעשרים בצלף, מהתמרות, האביונות והקפריסין - דהיינו, ששלושת החלקים הללו הם פרי. מאידך, לפי ר' עקיבא, מעשרים רק מן האביונות, ומכאן שרק האביונות נחשבים כפרי.

מדברי הגמרא ניתן לראות חפיפה בין שלושה תחומים: ערלה (שעל כך דיבר רב יהודה אמר רב), ברכות (שעל כך דיברה הברייתא שממנה הקשו עליו), ומעשרות (שעל כך דיברו ר' אליעזר ור' עקיבא).

רמב"ן (לו ע"א) מביא את דעת ראב"ד, הסובר שאין ערלה בקפריסין, ומאידך סובר שמברכים עליהם בורא פרי העץ. רמב"ן חולק על כך, שהרי בגמרא שלנו ראינו שיש חפיפה בין התחומים. אילו לא הייתה חפיפה, לא הייתה מן הברייתא קושייה (שעסקה בהלכות ברכות) על רב יהודה אמר רב (שדיבר על ערלה).<sup>2</sup> הגמרא בברכות אומרת:

הצלף מוציא נצרים חדשים מענפי השנים הקודמות, מן השורש או סמוך לו, וייתכן שזהו היסוד למחלוקת לגבי ביחס להגדרתו כ"עץ" או כ"אדמה" (עיין להלן בהרחבה בהגדרות). כיום, אין מגדלים את הצלף בארץ. בנושא הצלף עיין: 'פליקס, עצי פרי למיניהם, ירושלים תשנ"ד, עמ' 185-190.

2. אמנם, ייתכן שראב"ד מסכים עקרונית לרמב"ן, אלא שהוא דיבר בחו"ל, וכיוון שיש כאן ספק ומחלוקת בגמרא האם זהו עץ, הרי שניתן להקל בספק ערלה בחו"ל.

העץ בספרות השו"ת - שיקולים הלכתיים ומחשבתיים

והלכתא כמר בר רב אשי, דזריק את האביונות ואכיל את הקפריסין. ומדלגבי ערלה לאו פירא ניהו - לגבי ברכות נמי לאו פירא ניהו, ולא מברכינן עליה בורא פרי העץ, אלא בורא פרי האדמה (ברכות לו ע"ב).

מדברי הגמרא הללו עולה שישנה חפיפה בין הלכות ערלה להלכות ברכות: דבר שאיננו פרי ביחס לערלה, הרי שברכתו תהיה בורא פרי האדמה.<sup>3</sup> אולם, בצד הגיליון, מבואר שתוספת זו הנה של בעל הלכות גדולות, ואיננה מגוף הגמרא. ריטב"א העלה את שתי האפשרויות,<sup>4</sup> וכך גם רא"ה.<sup>5</sup>

לסיכום: פשטות הגמרא בברכות לו ע"א, וכן מפורש ברמב"ן, שהתחומים של ערלה, ברכות וכלאיים - זהים. מאידך, ריטב"א ורא"ה מעלים אפשרות לחלק בין התחומים, ואולי החלוקה היא שביחס לערלה הקביעה היא לפי העץ, ואילו ביחס לברכה הקביעה היא לפי הפרי.<sup>6</sup> פרט לכך, גם מי שמדמה בין התחומים, עשוי לעתים

3. האם ניתן ללמוד מכאן גם להפך, שדבר שברכתו אדמה, איננו עץ? ייתכן שאין להוכיח לכיוון ההפוך, כי למרות שדבר הוא עץ, ייתכן שחלקים ממנו אינם חשובים, והאדם לא נטע את העץ על דעת כן, ולכן ברכתם תהיה אדמה.

4. ריטב"א (סוכה לה ע"א) כותב שהגדרת אילן לעניין ערלה ולעניין בורא פרי העץ - שווה, "דבהא כי הדדי ניהו". מאידך, בריטב"א בברכות מ ע"ב כתוב שהכלל שמוזכר בגמרא ביחס לגוּזָא, עוסק בהלכות ברכות בלבד, "אבל לענין כלאים, אי איכא לאחשובי ירק או אילן, דינא אחרינא אית להו". וכך גם בהלכות ברכות (א', ט) מביא ריטב"א את הגדרת אילן של גוּזָא, וכותב: "ואיזהו נקרא פרי אילן לברכה?". דהיינו, שהקריטריון של גוּזָא הוא רק ביחס להלכות ברכות.

5. רא"ה (ברכות מ ע"א, במשנה) מביא את שתי האפשרויות. תחילה הוא מביא את האפשרות שהתחומים אינם חופפים. הוא מסביר מדוע לחלק בין התחומים: "התם [לעניין ערלה] הוא דלענין גופיה אי איכא לאחשובי ירק או לא. אבל לענין פריו אי לאחשובי פרי עץ או לא, אין למדין אותו אלא מכלל זה". לכאורה החלוקה נובעת מכך שביחס להלכות ברכות יש לדון על הפרי, ואילו ביחס להלכות ערלה יש לדון ביחס לעץ עצמו. ולכן, הכלל שהגמרא אמרה, שהפירות מתחדשים משנה לשנה הוא כלל רק ביחס לברכות, כי אנו דנים על הפירות. מאידך, כאשר דנים על הגדרת העץ לעניין ערלה, הרי שתלוי האם הענפים יוצאים מהגזע (שזהו עץ) או שהם יוצאים יוצאים מהשורש (שזהו ירק).

אחר כך מביא רא"ה אפשרות, שכל התחומים שווים, ודבר שגזעו קיים משנה לשנה, הרי שהוא עץ גם לעניין ברכות וגם לעניין ערלה.

יש לציין, שלכולי עלמא ייתכן דבר שלמרות שהוא עץ יברכו עליו 'בורא פרי האדמה'. כך מפורש בגמרא (שם) ביחס ל'קורא', שיש האומרים לברך עליו בורא פרי האדמה. וייתכן שכוונת הגמרא היא, שהדבר נובע מכך שאין זה פרי, או מכך שלא נוטעים אותו על דעת כן. כלומר, למרות שהמין הוא עץ, הרי שהברכה תהיה אדמה, כי לא ניטע על דעת כן.

6. אמנם, סברה זו איננה פשוטה. כפי שנראה להלן, ישנן כמה הגדרות ביחס להגדרת עץ. חלקן נובעות מהתייחסות לעץ ולענפיו (הבנות 1-3), חלקן נובעות מהתייחסות לפירות (4-5), ואולי גם 6). לפי החלוקה בין התחומים, היה מקום לומר שהבנות 1-3, העוסקות בעץ, תתייחסנה דווקא להלכות ערלה. אולם, דווקא הלכות אלו נאמרו ביחס לגמרא הדנה בהלכות ברכות (ומכאן למדו חלק מן הפוסקים גם לערלה). מאידך, הבנות 4-5 המתמקדות יותר בפירות,

להגיע למסקנה שלמרות שדבר הוא עץ, הרי שיברכו עליו בורא פרי האדמה, כי הוא לא חשוב, ולא נוטעים אותו על דעת כך.<sup>7</sup> למרות הספקות האמורים, בדרך כלל מקובל בפוסקים להשוות בין התחומים של ערלה, כלאיים וברכות, וללמוד אחד מן השני.

## גוּזָא

בבבלי ברכות מצויה דעה, שהאילן שממנו אכל אדם הראשון היה חיטה. הגמרא מקשה על כך ואומרת, שלמרות דרשה זו אנו מתייחסים לחיטה כאל ירק, ומברכים עליו "בורא פרי האדמה", כי לאחר הורדת הפרות לא נשאר ה'גוּזָא':

משנה: בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה - יצא, ועל פירות הארץ בורא פרי העץ - לא יצא. ועל כולם, אם אמר שהכל נהיה בדברו - יצא.

גמרא: ...על פירות הארץ וכו'. פשיטא?! - אמר רב נחמן בר יצחק: לא נצרכה אלא לרבי יהודה דאמר חטה מין אילן היא; דתניא: אילן שאכל ממנו אדם הראשון, רבי מאיר אומר: גפן היה... רבי נחמיה אומר: תאנה היתה... רבי יהודה אומר: חטה היתה... סלקא דעתך אמינא, הואיל ואמר רבי יהודה חטה מין אילן היא, ליברך עליה בורא פרי העץ - קמשמע לן: היכא מברכינן בורא פרי העץ - היכא דכי שקלת ליה לפירי איתיה לגוּזָא והדר מפיק, אבל היכא דכי שקלת ליה לפירי ליתיה לגוּזָא דהדר מפיק - לא מברכינן עליה בורא פרי העץ אלא בורא פרי האדמה (ברכות מ ע"א).

מהי אותה 'גוּזָא'? בדבר זה נחלקו ראשונים, ובעקבות כך נחלקו גם בהגדרת אילן.

1. הדעה המחמירה ביותר (לעניין ערלה), דהיינו, שמעמידה את הגמרא באופן המרחיב את הגדרת אילן, היא דעת הרא"ש:

ובגמרא קאמר כל דבר שעושה פירות משנה לשנה נקרא עץ, אבל כל דבר שצריך לזרועו בכל שנה נקרא פרי הארץ (רא"ש, ברכות, פרק ו, סימן כג).

נאמרו במפורש ביחס לערלה. ואם כן קשה לקבוע, שהגדרת אילן לעניין ברכות תתייחס אל הפרי, ואילו הגדרת אילן ביחס לערלה תתייחס אל העץ.

7. בדברים אלו יש לדון עוד הרבה. עיין ברמב"ם (הלכות כלאיים פ"ה הל' יט-כ), שהשמיט את הדין של גוּזָא (הנידון להלן), ובמהר"י קורקוס שם. ביחס למעשר וברכות, עיין ברא"ש בברכות (שם) המביא את דעת בה"ג ביחס לברכה על שקדים מרים, וברמב"ם הלכות תרומות פ"ב הד. ביחס לערלה וברכות, עיינו גם בתוספות (בברכות שם, ד"ה קליפי אגוזים והגרעינים), הסוברים שיש לברך על גרעינים בורא פרי העץ, וברשב"א בברכות שם (ד"ה קליפי) החולק עליהם, כי לדעתו אין להוכיח מערלה לברכות. וכן שם בדעת ר' יונה (ד"ה פלפלי רטיבתא). החלוקה בין התחומים עולה גם בירושלמי (כלאיים פ"ה, ל ע"א), הסבור שלמרות שאטד הוא עץ, הרי שיברכו עליו בורא פרי האדמה, כי אין זה פרי חשוב. כמו כן יש לדון במחלוקת בית הלל ובית שמאי בסוגיית הצלף (ל"ו, ע"א) ביחס לכלאיים בכרם. וכן ביחס לדברי רמב"ן (לו ע"ב) הדין בברכה על קנה סוכר. ועיין על כך גם שו"ת רב פעלים (ח"ב, או"ח סימן ל'). ואכמ"ל.

העץ בספרות השו"ת - שיקולים הלכתיים ומחשבתיים

לפי דעת הרא"ש, דבר שצריך לזוורעו מחדש בכל שנה, נקרא 'אדמה'. וכס כך, הגדרת עץ היא: דבר ששורשיו מתקיימים משנה לשנה.<sup>8</sup>

2. הגאונים הסבירו אחרת (הובאו במרדכי).<sup>9</sup> לדעתם, גם אם השורשים קיימים משנה לשנה, עדיין נחשב הדבר לאדמה, אלא אם כן הגזע קיים משנה לשנה. לדעתם, הגדרת עץ היא, דבר שגזעו מתקיים משנה לשנה:<sup>10</sup>

כתב בתשובות הגאונים: כל אילן דיבש בסיתוא, וכלו גוזזי וטרפי לגמרי בחורף, והדר פארי משרשיו, מברכין על פירותיו בורא פרי האדמה... (מרדכי, ברכות, ו, סימן קלא).

וכך פסקו שו"ע ורמ"א ביחס לתותים:

על התותים הגדלים בסנה - בורא פרי האדמה.

הגה...<sup>11</sup> והני כיון דכלה עציו לגמרי בחורף והדר פרח משרשיו, מברכין עליו בורא פרי האדמה (שו"ע, אר"ח, ר"ג, ב).

אם כן, הגדרה נוספת היא, שכאשר הגזע מתקיים משנה לשנה נחשב הדבר כעץ. ומאידך, אם אינו מתקיים, גם אם השורשים מתקיימים משנה לשנה (= דעת הרא"ש) ייחשב הדבר כאדמה. לפי הגדרה זו, הישארות הגזע היא המאפיינת את העץ.

נחלקו הפוסקים האם ניתן להקל כדעה זו: יש פוסקים שפסקו כדעה זו גם להקל, ויש שהסתפקו בדבר.<sup>12</sup>

מצד הלכות ברכות, בכל מקרה אנו פוסקים שמברכים במקרים אלו בורא פרי האדמה. דוגמות מעשיות להגדרה זו הן הבננה והאננס. הגזע של הבננה<sup>13</sup> נותן פירות

8. הגדרה זו מובאת גם באחרונים: שו"ת הרדב"ז, ח"ג, תתקסו; חזון איש, ערלה, סימן יב, ג.
9. הובאו גם בטור ובבית יוסף, אר"ח רג; ובחיי אדם, כלל נא, ט.
10. שיטה שלישית היא שיטת רב האי גאון (מובאת בשו"ת הרדב"ז, ח"ג, תתקסו). לדעתו, גם אם השורש והגזע קיימים משנה לשנה לא ייחשב הדבר כעץ, אלא אם כן ענפיו יישארו משנה לשנה.
11. הרמ"א מביא גם את הדעה, שרק כאשר העלים יוצאים מהגזע ומהענפים נחשב הדבר כאילן, ואילו כשהם יוצאים מהשורש לא נחשבים כאילן (נדון בכך בע"ה להלן): "דלא מקרי עץ אלא שמוציא עליו מעצו, אבל מה שמוציא עליו משרשיו לא מקרי עץ".
12. המאמר מרדכי, רג, כתב שהשו"ע הסתפק בדבר, ומספק פסק לברך ברכת בורא פרי האדמה. אולם, מהחזון איש (ערלה, י"ב, ג) נראה שסבר להלכה כדעת הגאונים הנ"ל, שאם אין הגזע מתקיים כל שנה, נחשב הדבר לירק.
13. הבננה (Nesa sapientum) שייכת למשפחת המוזיים. גובהה כשניים עד שלושה מטרים. אין לה גזע רגיל, אלא 'גזע' הדומה לגבעול, ורגילים לקרוא לו 'גזעול'. כל גזעול מניב אשכול בננות, ונובל לאחר כשנה וחצי. מוצא הבננה מדרום-מזרח אסיה, וכבר לפני יותר מאלף ומאתיים שנה היא הובאה למקומות נוספים בעולם. כל קבוצת גזעולים כאלה יוצאת מתוך פקעת השולחת שורשים ומצמיחה גזעולים אחדים בשנה. הפקעת שממנה יוצאים השורשים

רק פעם אחת. אחר כך הוא מתכלה, ויוצא גזע חדש מן השורשים<sup>14</sup> (באננס ישנו מרכיב דומה. אמנם, הוא חי כשלוש עד ארבע שנים, ויש לו ענפים מסוימים גם מעל הקרקע<sup>15</sup>).

### 3. התוספתא<sup>16</sup> אומרת:

הקנים והחגין והוורד והאטדין מין אילן, ואינן כלאים בכרם. זה הכלל: כל המוציא עליו מעיקרו הרי זה ירק, וכל שאין מוציא עליו מעיקרו הרי זה אילן (תוספתא כלאיים פ"ג, ה"ו).

מכאן עולה שההגדרה היא האם העלים יוצאים מן השורש. אם העלים יוצאים מן השורש, גם אם הוא גדל כמה שנים, הוא נחשב לירק. כדרך זו הבין הרא"ש (בכלאים שם) את התוספתא.<sup>17</sup>

הבננה היא דוגמה גם לדין זה, שהרי עליה יוצאים מן השורש.<sup>18</sup>

4. **פפיה:**<sup>19</sup> הפוסקים נחלקו בנוגע לפפיה, ובמרכז דיון זה עמד כלל נוסף: פרי שגדל כבר בשנתו הראשונה - האם הוא פרי או ירק? ויכוח גדול בנושא זה עוררו החצילים. **הרדב"ז** כתב שחצילים ("ברינגאן") הם פרי האדמה. הוא קובע כלל חדש: צמח שנותן פירות בתוך שנה לנטיעתו, נחשב כירק (וניתן לאוכלו מיד):

שאלת ממני אודיעך דעתי במה שראית קצת משכילי עם נזהרין שלא לאכול הברינגאן משום חשש ערלה, ומקצתם אין חוששין...  
תשובה: כתוב בספר כפתור ופרח, וזה לשונו: ומתוך כך מסתבר לעניותי שהפרי הנאכל בארץ הצבי ובארץ קנדלוד ושמו אלפורינגאן ובלשון לעז בירינגינאס שהם אסורות לעולם משום ערלה, וזה שהרי היא פרי אילן שאין עלין עולין מעיקרו וגזעו

עשויה לחיות שנים רבות. עיין: ש' חומסקי, **עץ פרי למינהו**, גבעתיים תשמ"ו, עמ' 989; א' גור, **פירות ארץ ישראל**, תל אביב תשל"ד, עמ' 319-335.

14. פרט לכך מתקיים בבננה גם טעם מספר שלוש (ראה להלן). ועיין בכך בכפתור ופרח, פרק נו.

15. **האננס** (Ananas comosus) שייך למשפחת הברומליים. מוצאו מיצרות ברזיל, ולאחר גילוי אמריקה נפוץ לכל העולם. גובהו של האננס עד 80 ס"מ. הפרי גדל תוך שנה או שנתיים משתילתו. אמנם יש חוטרים הצומחים ממנו וממשיכים לחיות עוד שנים (ללא פירות), ובהם ניתן להשתמש לשתילת פרי חדש. עיין: ש' חומסקי (לעיל, הערה 13), עמ' 96.

16. תוספתא זו הובאה ברמב"ם (הלכות כלאיים פ"ה ה"כ) ובשולחן ערוך (י"ד, רצ"ו, טו).

17. לפירושים אחרים לתוספתא, עיין **שיטה מקובצת** ברכות (שם) ו**חידושי הרא"ה** (ברכות, מ).

18. עיין **כפתור ופרח**, פרק נו. בהגדרת 'יוצאים מן השורש' נחלקו אחרונים. עיין **ב"ח ודרישה**, אר"ח, ר"ג, א, וכן: הרב ק' כהנא, **חקר ועיון** ה, תל אביב תשמ"ו, עמ' רז.

19. מוצאה של הפפיה (Carifa papaya) מדרום מקסיקו ומאמריקה הדרומית. היא גדלה באופן טוב יותר בארצות טרופיות. פרי הפפיה הופץ כיום לכל העולם, ונמצא גם בישראל. לצמח זה יש ריבוי קל מזרעים, ופחות משנה מזמן נטיעתו כבר נמצאים עליו יבולים כבדים. עיין: ש' חומסקי (לעיל, הערה 13), עמ' 88.

העץ בספרות השו"ת - שיקולים הלכתיים ומחשבתיים

מחליף, ולעולם יצטרך לזרוע ולנטוע בכל שנה ושנה, אלא דארצנו ארץ הערבה שידעת גבולה מים סתום [= ים סדום = ים המלח] עד ים כנרת, שהיא ארץ חמה ביותר ומתקיים כמו שתי שנים ועל היתר מה שיהיה ג' שנים, א"כ זה הפרי לעולם הוא ערלה...

ונתחדש לי טעם אחר, שאין בכל מיני אילן שזורעין הגרעין ועושה פרי בתוך שנתי כזה, הילכך ירק הוא

רדב"ז לא הזכיר מקור לדבריו. נראה, שמסברה היה ברור לו, שאם יוצאים פרות תוך שנה, לא ייתכן שזהו עץ.

היו אחרונים שפקפקו בדברי רדב"ז ובמקורו. אולם, שו"ת רב פעלים (ח"ב, אר"ח, סימן ל) כותב בשם הגר"ש גארמיזאן, שמצא בתוספתא כדברי רדב"ז (דבר זה איננו נמצא בתוספתא שלנו).<sup>20</sup>

נראה שחלק מן ההגדרות הנזכרות לעיל נוצרו בעקבות זה שהיה ברור שישנם דברים כאלו המותרים באכילה. למשל, היה ברור לאחרונים רבים שחצילים מותרים באכילה, כיוון שהיו להם עדויות ברורות שגדולי הדור אכלו חצילים: "אני שאלתי לתלמידי האר"י ז"ל, ואמרו לי כי תלמידו המובהק מהרח"ו [= מורנו הרב חיים ויטאל] היה אוכל אותם. גם העידו לי שהחכם השלם מהר"ם אלשיך ז"ל היה אוכל אותם..." (שו"ת רב פעלים, ח"ב, אר"ח, סימן ל).<sup>21</sup> הואיל והיה ברור לגדולים אלו שניתן לאכול חצילים, הבינו שחייבות להיות הגדרות נוספות של 'אילן' ושל 'ירק', שיתאימו להגדרת החצילים כירק!

5. צמח שהפירות הגדלים עליו נהיים גרועים משנה לשנה: החיד"א בחיבורו ברכי יוסף (י"ד, רצד) כותב בשם המהר"ם אלשיך, שאין בחצילים איסור ערלה, כיוון שהחצילים הולכים ונהיים גרועים משנה לשנה. סברה זו, אינה מבוססת על מקור מסוים, ונראה שהיה ברור לו, שאחת התכונות המאפיינות עץ היא שאיכותו נשאת, בניגוד לירק.

20. בשו"ת רב פעלים (ח"ב, אר"ח סימן ל) דן המחבר באכילת החצילים. בתוך דבריו הוא מביא את דברי הרדב"ז, ואת ההוכחה לדבריו: "עיין להרדב"ז ח"א סי' רצ"ו... וראיתי בכ"י בגליון הרדב"ז, מכתבת ידו של הרב הקדוש מהר"ש גרמיזאן ז"ל, דאיתא בתוספתא דכל דבר שמוציא פירות תוך שנתי וזריעתו, אינו נקרא אילן לענין ערלה, ואינו אלא ירק. והבדינגאן עינינו הרואות דמוציא פירות תוך שנתי... וכן ראיתי כתוב בכ"י להרב הקדוש בעל חסד לאברהם ז"ל, ששאל לתלמידי מרן ז"ל ולתלמידי מהרח"ו ז"ל, ואמרו שראו אוכלים אותם הרבנים הנז' והיו מברכים עליהם בורא פרי האדמה, והיו אומרים שהם מין ירק שמוציא פירות בתוך שנתי, ע"כ. והנאני הדבר דבאמת פה עה"ק ירושלים תוב"ב לא ראיתי לשום חסיד וחכם שחששו לאסור הבדינגאן, וכולם אוכלים אותו, אע"פ שהם מחמירין לעצמן בכמה חומרות ומתנהגים בכמה מיני קדושות בעשר ידות כמדובר בהם נכבדות, ויש להם על מה לסמוך באכילת הבדינגאן...".

21. וראה גם: ברכי יוסף יו"ד רצד, ס"ק ד; אר"ח רג ס"ק א.

בהגדרה זו יש לבחון האם יהיה הבדל בין ירידה באיכות לבין ירידה בכמות.<sup>22</sup>

**6. צמח שחי רק שלוש שנים: בשו"ת רב פעלים נשאל אודות הפפיה:**

פרי שקורין פאפ'ייה שגדל בערי הנדי'ה, מה יברך עליו. שאלה: נשאלתי על ידי הרב ח"ר צאלח סומך נר"ו, בערי הנדי'ה יש פרי שקורין אותו פאפ'ייה, וכאשר זורעין אותו מניחין הזרע בארץ וצומח, וגדל הצמח ועולה כמו אילן והעץ שלו חזק אך הוא חלול, וכאשר יהיה אורך העץ הזה שיעור קומה או יותר, מוציא עלין ארוכין ורחבין, ואז מוציא הפרי הנז' שקורין אותו פאפ'ייה. וכל מה שגדל העץ ההוא באורך יותר, הוא מוציא עלין חדשים, ופרי חדש. וכאשר נגמר הפרי אז העלה הסמוכה לו תתייבש, וכן על זה הדרך. ויתקיים זה בכך שתים או שלש שנים מיום נטיעתו, ולבסוף יגיע ארכו שיעור קומה וחצי ועובי העץ יהיה קרוב לחצי אמה. ואחר שתים או שלש שנים מיום נטיעתו ימות השרש בארץ, ואז יפול זה העץ מאיליו. ולשאול הגיעו איך יברכו על פרי הנז', בורא פרי העץ או בורא פרי האדמה, יורינו ושכמ"ה... (שו"ת רב פעלים, ח"ב, אר"ח סימן ל).

הוא מתאר צמח שחי שלוש שנים בלבד.<sup>23</sup>  
**החזון איש מעלה שיקול חדש:**

22. עיין גם שו"ת הרדב"ז, ח"ג, תקלא. ועיין בחזון איש, ערלה, סימן יב, ג, שכתב שהגדרה זו אינה עיקרית לדינא.

23. המציאות כיום ביחס לצמח הפפיה היא, שהוא חי יותר משלוש שנים, ונחלקו האחרונים האם ניתן להתירו באכילה מצד דיני ערלה (יש כאלו שהתירו אותו מסיבות אחרות, כגון שנותן פרי תוך שנה [למרות שלעיתים נותן רק לאחר שנה וחצי], או בגלל שגזעו חלול - עיין שו"ת רב פעלים הנ"ל). וכן הקל הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת ח"ד, סימן נב. שם בהערה מצייין גם ויכוח מציאותי ביחס לפפיה, כאשר מדובר בארץ ישראל במציאות אחת, ובחול' במציאות אחרת: "ראיתי בספר כרם ציון השלם, אוצר פרי הלולים (עמוד עד), במאמרו של הרה"ג אברהם ליב בונימוביץ, שכתב, ששאל למומחה אחד בנוגע לעץ הפאפיה וגידולו בארץ ישראל, והשיב להם, שאף על פי שבאיזורים החמים עץ הפאפיה נותן פרי כעבור עשרה חדשים בערך, אבל באקלים של ארץ ישראל מפריעים ימי החורף, ולכן בדרך כלל עוברים כשמנה עשר חודש או יותר עד לקבלת הפרי הראשון של הפאפיה. ולפי זה כתב לדון שם (עמוד עה), אם אין לנהוג דין ערלה בעץ הפאפיה הגדל בארץ ישראל, מכיון שאין טבעו להניב פירות אלא באמצע או בסוף השנה השניה לנטיעתו. ע"ש. ולכאורה הסברא היא שכל שידוע שהעץ נותן פרי בתוך שנה, וממילא אין דין ערלה נוהג בו, אין לחלק בזה בין מקום למקום לגבי איסור ערלה, ועדיין צריך תלמוד. אולם שוב ראיתי בחוברת מאת 'המכון לחקר החקלאות על פי התורה' (חדש שבט תשמ"א), שהוכחו הדברים של המומחה הנ"ל, וכתבו, שמידע זה אינו מדויק, אלא גם בארץ ישראל עץ הפאפיה נותן פירותיו בתוך שנה לנטיעתו. ע"ש. ותשקוט הארץ".

אמנם, יש פוסקים שהחמירו בעץ הפפיה. לפי המחמירים, ניתן לאכול רק פפיה שאינה ערלה, ואם כך, צריך הכשר מיוחד על פפאיה, כי כ-80% מהפפיה המשווקת, היא משלוש השנים הראשונות (על פי מידעון ערלה בפרות החורף, המכון לחקר החקלאות, תשס"ג).



העץ בספרות השו"ת - שיקולים הלכתיים ומחשבתיים

ונראה, דגזע המתקיים שנתיים או שלוש שנים, ואח"כ הגזע כלה והשורש קיים, ומוציא גזע אחר, או שגם השורש כלה וחוזר וצומח מזרע הנופל, כל שאין מתקיים עד אחר ערלה ואחר רבעי, ודאי לאו אילן הוא, דאין סברא שיהא אילן שפירותיו לעולם אסורין...

ונראה לדינא, דכל שהגרעין מגדל פירי בשנה ראשונה, וגם הגזע אין מתקיים יותר משלוש שנים, אין בו משום ערלה וכדברי אחרונים ז"ל (ומש"כ שהולך ומתקלקל אחר שנה, אין טעם זה עיקר, אלא העיקר שאין מתקיים שנים הרבה). ואף שפירותיו כעין פרי עץ ומוציא מן הגזע. וכן לענין ברכה, מברכין עליו בורא פרי האדמה (חזון איש, ערלה, סימן יב, ג, ד"ה ונראה דגזע).

החזון איש כותב שלא ייתכן שיהיה אילן שפירותיו יהיו אסורים לעולם, ולכן עץ שגדל רק שלוש שנים, אינו נחשב כעץ!<sup>24</sup>

שיקול זה, שלא ייתכן להגדיר דבר כאילן אם הדבר לא יאפשר ליהנות מפירותיו לעולם, הוא שיקול חריג בעולם ההלכה.<sup>25</sup> שיקולו של החזון איש איננו מתיימר להיות שיקול בוטני, כפי שניסו לעשות קודמיו. השיקול הוא שיקול מחשבת, המגדיר הגדרה הלכתית.

סוגיה זו של מידת השימוש בשיקולים מטה-הלכתיים בפסיקת ההלכה היא סוגיה רחבה שאין זה המקום להרחיב בה.<sup>26</sup> נביא רק מספר דוגמות להשפעה של שיקולים מחשבתיים בעולם ההלכה, דוגמות שעל רקען נוכל להדגיש את המיוחד שבחידושו של החזון איש.

אנו מוצאים שיקולים כאלו כבר בגמרא. הגמרא בסוכה מבררת מניין לנו שהלולב הוא 'כפות תמרים' הנזכרות בפסוק. הגמרא מציעה שאולי מדובר בצמח הנקרא 'כופרא', אך דוחה את ההצעה:

24. אמנם, החזון איש הרחיב סברתו גם לשנה הרביעית "כל שאין מתקיים עד אחר ערלה ואחר רבעי", וזהו בהחלט חידוש מרחיק לכת, שהרי בשנת ה'רבעי' ניתן ליהנות ממנו לאחר פדיונו.

25. שיקול דומה, אך מעט שונה, ניתן לראות בדברי מרן הרב קוק, **אגרות הרא"ה ב**, ירושלים תשכ"ב, סימן תסח. הרב קוק כותב ביחס לצבר ש"אין בתורתנו הקדושה שום מין צומח שיהיה אסור לנו, רק במקרים ידועים כמו ערלה או טבל... אבל אם נוטעים אותו כדרך שנוטעין את הצבר הרגיל לסייג, דינו שווה להיתר גם בשנים הראשונות של נטיעתו". הרב קוק כותב גם הוא כחזו"א, שלא ייתכן צמח שיש איסור עולם באכילתו, אך כותב שגם בצמח הגדל שלוש שנים, יש היתר אכילה כשנוטעו לסייג (עבור גדר, שאז אין בו דיני ערלה).

26. הרוצה להרחיב בעניין יכול לעיין, למשל, במקורות הבאים ובביבליוגרפיה העשירה המובאת בהם: י"מ תא-שמע, 'שיקולים פילוסופיים בהכרעת ההלכה בספרד', **ספונות ג** (יח), ירושלים תשמ"ה, עמ' 99-110; הנ"ל, **הלכה, מנהג ומציאות באשכנז**, ירושלים תשנ"ו; נ' גוטל, **שיקולים הלכתיים ומטא-הלכתיים בפסיקתו של הרב קוק**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"א.

אמר ליה רבינא לרב אשי: ממאי דהאי כפות תמרים דלולבא הוא?... ואימא כופרא?!  
 - אמר אביי: 'דרכיה דרכי נעם וכל נתיבתיה שלום' (משלי ג', יז) (סוכה לב ע"א).

לא ייתכן שכוונת התורה היא ל'כופרא', כיוון שזהו צמח קוצני, והתורה "דרכיה דרכי  
 נעם וכל נתיבתיה שלום". וכך מבאר רש"י שם:

דרכיה דרכי נועם - ואלו עשוין כקוצים, ויוצאין בהן עוקצין הרבה, ומסרטין את  
 הידים (רש"י, שם).

בעוד שהתלמוד משתמש כאן בשיקול מטה-הלכתי כדי להגדיר את גדרי המצווה של  
 התורה, הרי שאצל הפוסקים לאחר מכן שיקולים כאלו אינם פשוטים, ודאי לא אצל  
 פוסקים בני הדורות האחרונים.<sup>27</sup> מה שכן אפשר למצוא אצל פוסקים מהדורות  
 הללו, הם שיקולים מטה-הלכתיים שעניינם להצביע על רוח התורה<sup>28</sup> (ולא כהגדרה  
 של גדרי ההלכה).

למשל, בשו"ת נודע ביהודה נשאל הרב יחזקאל לנדא על אדם הרוצה להיות צייד:

מכתבו קבלתי, ואם אינני מכירו ולא ידענא ליה, אך אשר בא לשאול שאילתא  
 ומשתעי בלישנא דחכמתא הנני משיב לכל שואל. ושורש שאלתו: איש אחד אשר  
 זכהו השם בנחלה רחבה ויש לו כפרים ויערות, אשר בהיערות תרמוש כל חיתו יער'  
 אם מותר לו לילך בעצמו לירות בקנה שריפה לצוד ציד, או אם אסור לישראל  
 לעשות דבר זה, אי משום צער בעלי חיים אי משום בל תשחית...

(נודע ביהודה, י"ד, תנינא, סימן י).

והנודע ביהודה דן שם בשאלה, ומסיק שאין בציד איסור של צער בעלי חיים או 'בל  
 תשחית'. אולם, הוא מוסיף:

ואמנם מאד אני תמה על גוף הדבר, ולא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשו ואין זה  
 דרכי בני אברהם יצחק ויעקב... ואיך ימית איש ישראלי בידים בעלי חיים בלי שום  
 צורך, רק לגמור חמדת זמנו להתעסק בצידה... ועד כאן דברתי מצד יושר ההנהגה,  
 שראוי לאדם להרחיק מזה, ועכשיו אני אומר אפילו איסורא איכא, שהרי כל  
 העוסקים בזה צריכין להכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גדודי  
 חיות, ורחמנא אמר 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם' (דברים ד', טו)... ומעתה אני אומר  
 שיש בדבר זה איסור וגם סכנה... והנה במי שמוכרח לזה מחמת פרנסתו, הורו לו  
 חכמינו ז"ל תפלה שיתפלל על עצמו, אבל מי שעושה כן בשאט נפש - איך תקובל  
 תפלתו, ולכן יש בדבר זה מדה מגונה, דהיינו אכזריות, וגם איסורא וסכנתא וגם  
 הזכרת עונותיו. ולכן השומע לי, ישכון בטח השקט ושאנן בביתו, ולא יאבד זמנו  
 בדברים כאלה. ולולא אהבתי להגביר המפורסם במדות טובות, לא הייתי מזדקק

27. למרות שלעתים ניתן למצוא שיקולים כאלו.

28. וכן מצאנו בחז"ל בכמה מקומות, דברים מעין אלו: משום עיגונא אקילו בה רבנן, או דרכיה  
 דרכי נועם - עיין יבמות טו ע"א ובמהרש"א שם.

העץ בספרות השו"ת - שיקולים הלכתיים ומחשבתיים

להשיב על שאלה כזו. אבל להיותי יודע שהגביר וכל ביתו שפיר שמעייהו, ולכן צריך אני לשמור בכל כחי את כל בני ביתו שלא יתנו מקום לשונאי הגביר שגאה מחמת קנאה שימצאו מקום להתלונן. והיה זה שלום. מנאי הטרוד (שם).

הנודע ביהודה כתב, שברור הדבר שלא ראוי לבני ישראל לעסוק בציד להנאתם, ולכן גם אין צורך לעיקר הדין ההלכתי כדי לאסור את מקצוע הצייד. אמנם הוא מחזק סברה זו שהיא מצד "יושר ההנהגה", גם באמצעות איסורים ממשיים, כגון איסור לסכן עצמו.

מצאנו שיקולים מחשבתיים גם אצל פוסקים נוספים: בתורה (שמות כ"א-כ"ב) מוזכר התשלום על נזקי ממון (נזקי קרן, שן, רגל, אש). אולם, לא כתוב שאסור להזיק על ידי ממונך (מתוך מגמה לשלם אחר כך). יש ראשונים שקבעו שיש איסור להזיק משום 'לא תגזול' (ר' יונה, תחילת אבות); יש שהסבירו שיש כאן חלק ממצוות השבת אבדה (רש"ש כתובות יח; קובץ שיעורים, בבא בתרא אות עד); ויש שהסבירו שהאיסור נובע מחובת תשלומין (שו"ת חתם סופר, י"ד סימן קלא; ר' חיים על הש"ס).

אולם, בשו"ת הרא"ש (כלל קח, סימן י) כתוב שאסור לאדם לעשות בתוך שלו דבר שעל ידו יזק חברו, משום "דרכיה דרכי נעים". ומכאן נראה, שיש צו כללי, שאדם צריך להתנהג במוסר וביושר, ואם אינו נוהג כך עובר על איסור. גם בתשובת הרדב"ז מצוי שיקול דומה. הוא נשאל שם על אדם שדרשו ממנו שיאפשר לחתוך לו איבר מגופו, אחרת יהרגו את חברו. הרדב"ז כתב שאיננו מחויב לעשות זאת. הוא מנמק בין השאר:

ותו דכתיב 'דרכיה דרכי נעים', וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא, ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חברו (שו"ת הרדב"ז, ח"ג, תרכז).

כיוון שצריך שיהיו חוקותינו ב"דרכי נעים", לכן ברור שאין לחתוך את ידו כדי להציל חברו.

נחזור לדברי החזון איש, ונבין את משמעות חידושו. בדברי החזון איש ישנו יסוד מחודש, שהשיקול המחשבתי קובע את עיקר הדין! יתר על כן: לא מדובר כאן על מצוות שבין אדם לחברו (כמו האיסור להזיק, ואולי כמו חיתוך יד להצלת חברו), אלא על הגדרת עץ לעניין דיני ערלה! במצוות שבין אדם לחברו ניתן לראות את הקשר הברור בין הצד המחשבתי לבין הגדרת הפגיעה בחבר. אולם, במצוות ערלה, אין לכאורה קשר בין הדברים, ויש כאן ניסיון להגדיר עץ לא על פי הגדרות בוטניות, אלא על פי שיקולים מחשבתיים בנוגע למשמעות האדם ביחס לבריאה.

היסוד המחשבתי שעליו בונה החזון איש את יסודו, הוא לכשעצמו ידוע, וניתן להביא לו כמה סימוכין, למשל בדברי הירושלמי:

רבי חזקיה ר' כהן בשם רב עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל שראת עינו ולא אכל. ר' לעזר חשש להדא שמועתא ומצמיח ליה פריטין ואכיל בהון מכל מילה חדא (קידושין פ"ד, סו ע"ב).

רבי חזקיה אמר שעתיד אדם לתת דין וחשבון על דברים שראתה עינו ולא אכלם. ר' לעזר היה חושש לכך, ולכן היה מקפיד לאכול מכל פרי חדש. לא מדובר כאן על מאכלים אסורים, אך ישנו כאן עיקרון, שהקב"ה ברא "אילנות טובים ליהנות בהם בני אדם" (כלשון ברכת האילנות). עצמת חידושו של החזון איש ניכרת כאן לא בעצם הסברה, אלא בכך, שעל בסיס 'סברה ישרה' שאין לה כל קשר לבוטניקה, הוא קובע הגדרה של אילן פרי הלכה למעשה!<sup>29</sup>

ישום הדין של החזון איש דורש בירור של כמה גדרים: מה דינו של אילן שבאקלים מסוים גדל שלוש שנים ובאקלים אחר גדל חמש שנים? האם במקום מסוים הוא יהיה פרי ובמקום מסוים הוא יהיה ירק? או שמא, ייקבע דינו לפי אחד המקומות?<sup>30</sup>

ומה הדין של אילן שאיננו קיים מעל שלוש שנים, כי מסיבות מסוימות כל החקלאים משמידים אותו לאחר שלוש שנים ונוטעים חדש (למשל, בגלל גובה רב של העץ, המקשה על קטיפת הפרות)? במקרה זה, נראה ברור, שיהיה לו דין אילן, שהרי במהותו הוא יכול לגדול מעבר לשלוש שנים.

פרות רבים, שהתחדשו במשך השנים, עוררו דיונים נרחבים אצל הפוסקים, ומהם הפלפל החריף,<sup>31</sup> הצבר<sup>32</sup> והפטל,<sup>33</sup> אך דיונים אלו חורגים מן המסגרת הנדונה

29. כאשר פוסקים הלכה, אפשר לבארה על ידי סברות וטעמים, אך צריכים להיות זהירים ביותר שלא לקבוע הלכות על פי סברותינו. אף על פי כן, לעתים, גדולי דור, עשויים להשתמש בכלים שאינם מצויים בדרך כלל אצל איש ההלכה המצוי. גם החזון איש לא רצה לסמוך על סברתו זו לבדה, והקל למעשה רק כאשר הצטרף נתון נוסף, שהעץ עושה פרות תוך שנתו. כמו כן, צירף החזון איש הסבר נוסף להקל בפרי שאינו גדל יותר משלוש שנים, שהוא "בכלל דברי הגאונים, שאין הגזע מתקיים", דהיינו, שפרי הגדל רק שלוש שנים, איננו נחשב לעץ, כמו עץ שאין גזעו מתקיים.

30. אם נקבע לפי אחד המקומות, לכאורה הסברה היא לקבוע שהוא אילן, לחומרה, כיוון שאין כאן פרי שהקב"ה ברא לבטלה, שהרי ניתן לאוכלו במקום השני. ועיין בעקרונות סברה זו בשו"ת יחוה דעת, ח"ד, נב, לקראת סוף התשובה.

31. עיין במקורות שבהערות הבאות, וכן: ש' ריכנברג, משפטי ארץ - ערלה, ירושלים תשנ"ז, עמ' 28.

32. ברכי יוסף, או"ח, סימן רב; שו"ת הר צבי, או"ח ח"ב סימן קח; מרן הרב קוק, אגרות הרא"ה ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' תסח.

33. עיין: נשמת אדם, הלכות ברכות, כלל נא; שו"ת דברי מלכיאל, ח"ה, סימן קמג; ש' ריכנברג (לעיל, הערה 31), פרק א, הערות 16-12; התורה והארץ ג, תשנ"ז, עמ' 428-398.

## לסיכום

בהלכה קיימות הגדרות שונות של אילן. ראשיתן נגזרות מדברי תנאים בתוספתא ובגמרא: דבר ששורשיו מתקיימים משנה לשנה (רא"ש); דבר שגזעו מתקיים משנה לשנה (הגאונים); עלים שאינם יוצאים מן השורש (תוספתא), שלא כמו הבננה שעליה יוצאים מן השורש ולכן תוגדר כירק.

במשך השנים, הגיעו למקומות שונים פרות חדשים שדרשו הגדרות חדשות. החצילים הביאו את הפוסקים להגדרות חדשות: רדב"ז הגדיר, שצמח הנותן פרות בשנתו הראשונה אינו אילן. החיד"א הגדיר (בשם מהר"ם אלשיך) שצמח שפרותיו נהיים גרועים משנה לשנה אינו אילן.

הפפיה ופרות נוספים הגדלים שלוש שנים בלבד, הביאו את החזון איש להגדרה מהפכנית. כל ההגדרות שראינו עד כה, ניסו למצוא הגדרות בוטניות להגדרת אילן. החזון איש נקט סברה מטה-הלכתית ולאורה ניסה להגדיר אילן פרי: לדעתו, לא ייתכן שהקב"ה ברא פרות שלא יהיה ניתן ליהנות מהם! אם נאסור עץ שחי שלוש שנים בלבד, הרי שלעולם לא נוכל ליהנות מפרותיו.

ראינו בתלמוד ובראשונים מספר דוגמות להשפעות מחשבתיות על עולם ההלכה. החידוש של החזון איש בולט בראש ובראשונה בעצם השימוש בשיקול מחשבתי כשיקול בפסיקה. אנו אמנם מוצאים לעתים שיקול כזה בגמרא ובראשונים, אך הוא הולך ומתמעט וכמעט נעלם אצל האחרונים. כמו כן, שיקולו של החזון איש מיוחד בכך שבניגוד לכל ההגדרות האחרות של אילן המנסות להיות

34. הפוסקים התלבטו ביחס לכמה מינים: **פלפל חריף** - יכול להתקיים כמה שנים, אך בכל שנה יש פחות פרות. לכן החקלאים עוקרים אותו בכל שנה וזורעים מחדש. בדבר זה יש כמה צדדים להקל: א. הוא גדל תוך שנה. ב. הפרות פוחתים משנה לשנה. אמנם, האיכות נשאר, אבל לכאורה העובדה שהכמות יורדת, מראה שזה לא אילן. יש אמנם פלפל אחר, שבברכות לו ע"ב כתוב שהוא אילן, אבל זהו כנראה סוג מטפס רב שנת, הנותן פרות שנים רבות.

**הצבר** - החיד"א בחיבורו **ברכי יוסף** כותב שהוא עץ, כי למרות שבתחילה מצמיח מן השורש, הרי שאחר כך העלים צומחים זה על זה, והעלה הראשון הופך להיות מעין גזע (**ברכי יוסף**, או"ח, רב; שו"ת **הר צבי**, או"ח, ח"ב קח).

**פטל** - מוציא ענפים מהשורש. בכל שנה גדלים עלים על הענף מאשתקד. ענף זה מת, ושוב מהענף הקודם יש עלים בשנה הבאה, ונחלקו בכך הפוסקים.

**תות שדה** - דומה לפטל, אבל טוב מכך, והוא זוחל כירק (עיי'ן: ש' ריכנברג [לעיל, הערה 31], פרק א, הערה 17, שכן כתב הרב יוסף שלום אלישיב).

הגדרות בוטניות-חקלאיות, ישנו כאן שיקול מחשבתי בהבנת היחס בין האדם לבריאה, המנסה להכריע את עיקר הדין בנוגע להגדרת אילן!<sup>35</sup>

35. עצמתו של החזון איש ניכרת כאן באופן מיוחד. אולם, צריכים אנו להיות זהירים בקביעת הלכה באופן זה, ורק גדולי דור כחזון איש, המלאים בש"ס ובפוסקים, יכולים לעתים נדירות לעשות שימוש כזה. שימוש בשיקולים מחשבתיים עשוי להיות מסוכן ולשבש את עולם ההלכה, שהרי השיקולים המחשבתיים משתנים מדור לדור ומאדם לאדם. אנו יכולים ואף נדרשים לתת **טעמים** לעולם ההלכה, אולם לא נוכל להשתמש באופן חופשי בעולם המחשבה כדי **להגדיר** הלכות. את הגדרת ההלכה יש לעשות בכללים הלכתיים, כאשר לכללים ההלכתיים נוכל לעתים להוסיף חיזוק וסיוע מן העולם המחשבתי.